

Dagmara Woźniakowska-Fajst ■

NIELETNIE DZIEWCZĘTA 10 LAT PÓŹNIEJ – BADANIA KATAMNESTYCZNE

1. Kariery kryminalne i metody ich badań

1.1. Pojęcie „kariery kryminalnych”

W języku polskim słowo „kariera” ma raczej pozytywny wydźwięk, oznaczając przede wszystkim drogę profesjonalnego rozwoju. Jednak w kryminologii słowo to jest odnoszone także do drogi życiowej niezgodnej z prawem. Mówimy wtedy o „kariery kryminalnych” czy też „kariery przestępczych” (*criminal career*¹). Pojęcie to zostało wprowadzone w latach 30. XX wieku przez E. i Sh. Gluecków w odniesieniu do serii czynów karalnych popełnionych w określonym czasie przez tego samego sprawcę². Pojęcie kariery kryminalnych można odnosić nie tylko do indywidualnych jednostek, ale także do organizacji czy miejsc, chociaż należy podkreślić, że większość badań skierowanych jest na poznanie drogi życiowej określonych osób³.

Kariera kryminalna zazwyczaj ma swój początek i koniec. W jej całościowym obrazie bardzo istotne są takie elementy jak wiek, w którym sprawca

¹ W literaturze zwraca się uwagę, by nie mylić pojęcia *criminal career* (kariera kryminalna) z podobnie brzmiącym *career criminals* (kariera przestępcy), które to pojęcie jest odnoszone do osoby, która wybiera określoną drogę życiową, polegającą na związaniu się ze środowiskiem kryminalnym. (por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, InfoTrade, Gdańsk 1999, s. 312; E. McLaughlin, J. Muncie, *The SAGE Dictionary of Criminology*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Dehli 2006, s. 92).

² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, InfoTrade, Gdańsk 1999, s. 312.

³ E. McLaughlin, J. Muncie (red.), *The SAGE Dictionary of Criminology*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Dehli 2006, s. 92.

rozpoczyna działalność niezgodną z prawem, moment życia, kiedy od niej odstępuje, a także częstotliwość i rodzaj popełnianych czynów karalnych i ewentualna zmiana charakteru działalności przestępczej⁴. Co istotne, należy pamiętać, że wiedza kryminologów płynąca ze studiowania karier kryminalnych w znacznej mierze dotyczy przestępstw pospolitych, takich jak przestępstwa przeciwko mieniu, przemoc wobec innych osób, akty wandalizmu czy czyny związane z używaniem i obrotem narkotykami⁵. Ten rodzaj czynów jest na ogół popełniany przez osoby, które na drogę kryminalną wchodzi dość wcześnie, a zatem dotyczy także badanej przeze mnie grupy nieletnich sprawczyń czynów karalnych.

1.2. Badania longitudinalne

Badania longitudinalne, zwane także „badaniami podłużnymi” wywodzą się z psychologii i polegają na badaniu przez długi czas tych samych osób. Używa się do tego takich metod, jak testy, ankiety, wywiad czy obserwacja⁶. Mają one także swoją długą historię w kryminologii. Należą do badań klasycznych, ale ciągle ważnych i na nowo podejmowanych w kryminologii światowej, szczególnie anglosaskiej. Opierają się one na analizie karier przestępczych w dłuższym okresie czasu (ok. kilku do nawet kilkudziesięciu lat). Mogą mieć postać badań katamnesticznych (katamnezy): polegają wtedy na badaniu późniejszych losów życiowych (w tym zdarzeń kryminalnych) lub anamnezy: badaniu wcześniejszych losów.

Badania longitudinalne skierowane są na obserwację indywidualnej osoby, wykazującej skłonności społeczne czy wręcz przestępcze. Starając się znaleźć wytłumaczenie dla długotrwałych negatywnych zachowań, bierze się pod uwagę takie kwestie, jak czynniki organiczne (np. uwarunkowania genetyczne), osobowość, procesy poznawcze, interakcje społeczne, skomplikowaną zależność między wiktyimizacją a skłonnością do popełniania przestępstw, stygmatyzację i ograniczenia narzucone poprzez strukturę społeczną⁷. Badania te w zależności od przyjętej metody badawczej, mogą dostarczyć także bardzo wielu istotnych informacji nie tylko o konkretnym przypadku, ale przede wszystkim informacji o charakterze ogólnym, takich jak zdefiniowanie czynników ryzyka i czynników powstrzymujących (mowa o nich w dalszej części artykułu). Taka wiedza z kolei w istotny sposób może przyczynić się do zmniejszania ryzyka przestępczości

⁴ Ibidem, s. 92.

⁵ Ibidem, s. 93.

⁶ Z Portalu Wiedzy Onet: http://portalwiedzy.onet.pl/14718,,,badania_podluzne,haslo.html, dostęp 15.05.2011 r.

⁷ M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, wydanie trzecie, s. 703.

powrotnej, poprzez prowadzenie polityki minimalizującej czynniki ryzyka i wzmacniającej czynniki powstrzymujące.

Badanie karier kryminalnych ma na celu znalezienie odpowiedzi na pytanie, dlaczego niektórzy ludzie popełniają przestępstwa przez całe życie oraz (i jest to być może pytanie ważniejsze) dlaczego większość ludzi na pewnym etapie życia zaprzestaje działalności kryminalnej? Istotne jest tu wyznaczenie czynników ryzyka, które są silnie skorelowane ze skłonnością do zachowań dewiacyjnych oraz czynników powstrzymujących, czyli tych, które decydują o rezygnacji z przestępczości. O ile czynniki ryzyka zostały wielokrotnie opisane w różnych pracach i właściwie w prowadzonych dzisiaj badaniach możemy jedynie potwierdzać ich prawdziwość, o tyle w kryminologii pozostaje ogromny niedosyt związany z definiowaniem czynników powstrzymujących. Jest to po prostu zdecydowanie trudniejsze. O ile człowiek popełniający przestępstwa zostawia po sobie zbiory danych (w postaci akt sądowych, akt więziennych, wywiadów środowiskowych, dokumentacji ośrodków pomocy społecznej itp.), o tyle trudno jest śledzić drogę życiową kogoś, kto popełnił czyn karalny w okresie wczesnej młodości i nie wchodził później w konflikt z prawem. Tego rodzaju badania są możliwe jedynie w drodze wywiadów, co z biegiem czasu nastęrcza coraz większych trudności. W dzisiejszych czasach ludzie mają świadomość, że nie muszą odpowiadać na pytania badacza i chętnie z tej możliwości korzystają. Nawet w badaniach sprzed niemal pół wieku, kiedy to badani czuli się zobowiązani do rozmowy z ankieterem (przychodziła bowiem osoba z instytucji państwowej, co budziło respekt), badacze podnosili, że im dłuższy okres upływał od czasu nieletności osoby, która była przedmiotem badań, tym rzadziej ich rodziny chciały dzielić się swoim doświadczeniem, nie widząc, by badania w jakikolwiek sposób mogły powstrzymać staczanie się młodego człowieka.

Najczęstszą metodą prowadzenia badań longitudinalnych jest korzystanie z dostępnych akt: policyjnych, sądowych, więziennych, pomocy społecznej. Jest to z jednej strony dość proste, z drugiej zaś należy zdawać sobie sprawę z tego, że jest to metoda obciążona wieloma niedostatkami. Po pierwsze, jak już było to wspomniane, za pomocą badań aktowych znacznie łatwiej można zdiagnozować czynniki ryzyka, podczas gdy trudno zdobyć jakiejkolwiek informacje na temat czynników powstrzymujących. Po drugie, badaniom podlegają jedynie historie życia tych osób, których czyny trafiły na oficjalną drogę postępowania. Ich czyny zatem mogą nieść trochę inne konsekwencje życiowe niż w przypadku osób, które popełniły podobne przestępstwa, o których jednak władze się nie dowiedziały.⁸

⁸ Według klasycznej koncepcji E. Lamerta stygmatyzacja, jaką jest formalne rozpoczęcie postępowania karnego i w efekcie uznanie kogoś za kryminalistę, powoduje, że osoba raz skazana częściej dopuszcza się kolejnych przestępstw. Koncepcję tę potwierdziły

Znacznie efektywniejszą metodą jest przeprowadzanie wywiadów (co pozwala zarówno na zdobycie głębszej, rozleglejszej wiedzy na temat sprawcy, określenie czynników powstrzymujących, jak i na zdobycie wiedzy o czynach karalnych, które nie były oficjalnie ścigane). Praktyczne problemy w prowadzeniu tego typu badań zostały omówione we wcześniejszym akapicie.

Prowadząc i opisując wyniki badań longitudinalnych, trzeba zdawać sobie także sprawę z tego, że na nasilenie aktywności przestępczej wpływ mają trzy czynniki: wieku, okresu i kohorty⁹. Czynnikiem wieku związany jest z opisaną już w kryminologii tendencją do odstępowania od zachowań dewiacyjnych wraz z osiągnięciem dojrzałości. Czynnikiem okresu to fakt, że w określonym czasie wszystkie jednostki na danym obszarze doświadczają podobnych zdarzeń, bez względu na swój wiek (np. gwałtowne przemiany ustrojowe czy wojna). Czynnikiem kohorty (grupy rówieśniczej) dotyczy jednostek urodzonych w podobnym czasie, dzielących doświadczenia wspólne dla całego pokolenia (np. w dzisiejszych czasach jest to zmiana modelu komunikacji między nastolatkami i sposobu spędzania przez nich wolnego czasu).

2. Kariery kryminalne w badaniach

2.1. „Kryminologia drogi życiowej”

Jak zostało wspomniane powyżej, historia badania karier kryminalnych sięga lat 30. XX wieku. Tym niemniej odnotować należy, że od lat 90. jest to gałąź kryminologii, która przeżywa odrodzenie. Obecnie nazywana jest ona kryminologią rozwojową (*developmental criminology*) lub kryminologią drogi życiowej (*life-course criminology*). W tym nurcie obecnie prym wiodą dwie koncepcje. Pierwsza autorstwa R. Sampsona i J. Lauba¹⁰, druga zaś T. Moffit¹¹, które krótko zostaną przedstawione poniżej.

Tytułem wstępu warto zwrócić uwagę na zjawiska, które są podstawą badań karier kryminalnych: tak samo charakterystyczny dla różnych okresów historycznych wykres zależności zaangażowania w działania przestępcze i wieku

---

przeprowadzone w latach 70. badania D. Farringtona (M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook...*, s. 722).

⁹ M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook...*, s. 715–716.

¹⁰ R. Sampson, J. Laub, *Crime in the Making: Pathways and turning points through life*, Harvard University Press, Cambridge 1993.

¹¹ T. Moffit, *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy*, [w:] T. Newburn (red.), *Key Readings in Criminology*, Willan Publishing 2009, s. 807–817.

(*age-crime curve*), nieco inne modele kariery kryminalnej dla kobiet i mężczyzn (przy czym znowu należy zdawać sobie sprawę z tego, że większość badań dotyczy męskiej populacji) oraz to, że wykres wiek-przestępczość ma różne postaci w zależności od poszczególnych rodzajów przestępstw.

Generalnie w różnych państwach i różnych okresach historycznych wykres zależności wiek-przestępczość przedstawia się podobnie. Szczyt aktywności przestępczej przypada na wiek 14-21 lat¹². Badacze dowodzą, że gdyby patrzeć na tę tendencję generalnie, to nie ma większych różnic ani pomiędzy poszczególnymi okresami historycznymi, ani pomiędzy płciami sprawców¹³. Jednak jeżeli przyjrzymy się bliżej temu ostatniemu problemowi, to widać, że kariery kryminalne mężczyzn i kobiet rysują się nieco inaczej: kobiety szybciej niż mężczyźni rezygnują z takich czynów, jak udział w bójce lub pobiciu, kradzież z włamaniem czy rozbój, natomiast później niż w przypadku mężczyzn przypada okres, gdy najczęściej dopuszczają się zabójstw (mężczyźni między 17. a 29. rokiem życia, kobiety zaś między 25. a 49. rokiem życia¹⁴, co zapewne jest związane z problemem przemocy domowej). Jak wspomniano wyżej, wykres wiek-przestępczość wygląda inaczej, gdy podda się analizie różne rodzaje przestępstw. Badania brytyjskie pokazują, że np. w przypadku przestępstwa włamania tak wielu jest sprawców w wieku poniżej 16 lat, że wykres jedynie nieznacznie wzrasta dla sprawców w wieku 16–20 lat, by gwałtownie spaść dla wieku 21–25 lat, a później kontynuować spadek. Z kolei najwięcej sprawców przestępstw komunikacyjnych i związanych z narkotykami jest w wieku 21–25 lat. Skazania za defraudację i fałszerswstwa też są najczęstsze dla wieku 21–25 lat, ale ich poziom pozostaje niemal równie wysoki w wieku 26–30 lat¹⁵.

2.1.1. Teoria R. Sampsona i J. Lauba

R. Sampson i J. Laub wykorzystali do badań ogromny materiał gromadzony od lat 40. do lat 60. XX wieku przez pionierów badań katamnestycznych: Sheldona i Leonore Gluecków. Sampson i Laub przeprowadzili powtórny analizę tych danych dotyczących 500 mężczyzn, a ponadto uzupełnili je o dane z późniejszych akt karnych, śledząc ich karierę przestępczą do czasu, gdy skończyli oni 70 lat. Wynikiem tych badań było stworzenie „zależnej od wieku teorii

¹² Por. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook...*, s. 716, D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 19–35, A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce 4*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009, s. 57.

¹³ Por. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook...*, s. 716.

¹⁴ A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas przestępczości...*, s. 58.

¹⁵ M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook...*, s. 717–719.

nieformalnej kontroli społecznej” (*age-graded theory of informal social control*)¹⁶, która w polskiej literaturze kryminologicznej za sprawą artykułu H. J. Schneidera z 1997 r.¹⁷ występuje pod nazwą „teorii drogi życiowej”. Najważniejsze twierdzenie owej teorii jest następujące: słabe więzi społeczne są kluczowym czynnikiem dla zrozumienia związku pomiędzy przestępczością w okresie nieletniości i dorosłości. Słabe więzi społeczne we wczesnym dzieciństwie są silnie powiązane z popełnianiem czynów karalnych we wczesnej młodości, a oba te czynniki są prognostykami późniejszej przestępczości i dewiacji¹⁸. Tym niemniej nawiązanie silnych relacji społecznych (rodzinnych i zawodowych) w dorosłości może być czynnikiem sprzyjającym porzuceniu drogi przestępczej, pomimo przejawiania skłonności dewiacyjnych w dzieciństwie¹⁹.

2.1.2. Teoria T. Moffit

Podstawą koncepcji T. Moffit jest przyjęcie, że istnieją dwa główne wzorce zaangażowania w działalność kryminalną w życiu. Pierwszy z nich reprezentują przestępcy chroniczni (*life-course-persistent*), drugi zaś obejmuje osoby, które czyny dewiacyjne popełniają jedynie w okresie dojrzewania (*adolescence-limited*).

U chronicznych przestępców działalność antyspołeczna rozpoczyna się wcześnie (w okresie dzieciństwa) i jest kontynuowana przez całe życie. Przestępcy, którzy czyny zabronione popełniają jedynie w okresie dojrzewania, zaczynają zachowywać się niezgodnie z prawem nieco później, ale zachowania te bardzo mocno intensyfikują się we wczesnym okresie dojrzewania i stają się coraz rzadsze po 18. roku życia²⁰. T. Moffit do zobrazowania kariery kryminalnej tych dwóch typów sprawców używa wykresu przedstawionego na następnej stronie.

Przedstawiciele dwóch opisanych wyżej grup są trudni do rozróżnienia w okresie dojrzewania, ale ich losy toczą się bardzo różnie po osiągnięciu dorosłości.

Koncepcję T. Moffit, która w 2007 roku otrzymała Sztokholmską Nagrodę Kryminologiczną, charakteryzuje także to, że badaczka łączy czynniki społeczne z biologicznymi. Według niej zachowania antysocjalne są konsekwencjami problemów psychologicznych i neurologicznych, a chroniczną przestępczość łączy z pewnymi uwarunkowaniami genetycznymi (nieprawidłowościami funkcyjno-

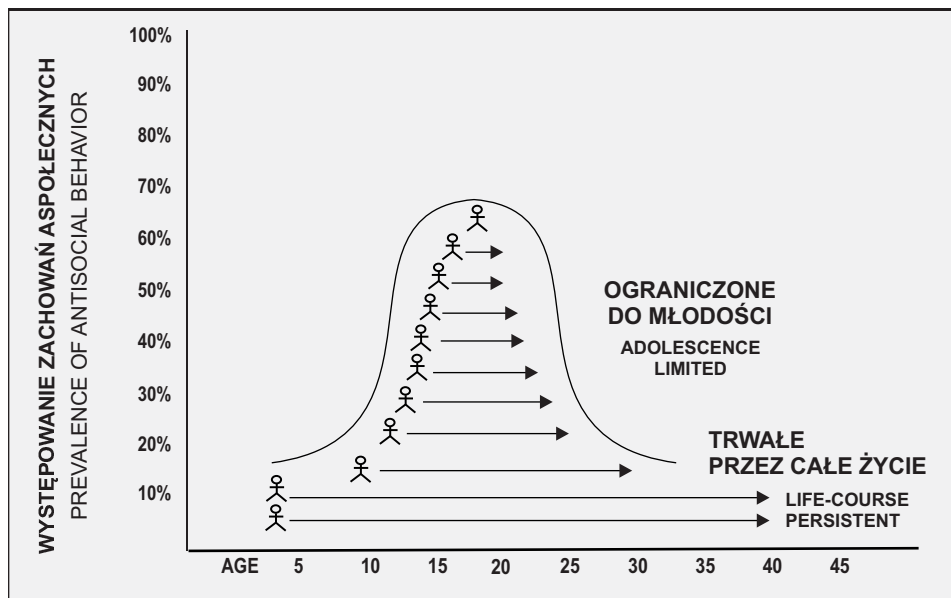
¹⁶ T. Newburn, *Criminology*, Willan Publishing, 2007, s. 843.

¹⁷ H. J. Schneider, *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1997–1998, t. XXIII-XXIV, s. 13–45.

¹⁸ T. Newburn, *Criminology...*, s. 843.

¹⁹ *Ibidem*, s. 843.

²⁰ T. Newburn, *Criminology...*, s. 844.

Wykres 1. Zależność wieku i przestępczości u dwóch typów sprawców wg. T. Moffit²¹

wania genu odpowiedzialnego za produkcję monoaminooksydazy typu A, które prowadzą do zaburzeń nastroju)²².

2.2. Polskie badania karier kryminalnych

Jeden z pierwszych powojennych ośrodków kryminologicznych w Polsce, powstały w 1953 r. Zakład Kryminologii w Instytucie Nauk Prawnych PAN, od początku swojej działalności zajmował się m.in. kwestią przestępczości osób nieletnich. Bardzo wcześnie w Zakładzie zostały podjęte także badania katamnezy. Podkreślić należy, że były to badania prowadzone na dużą skalę z zastosowaniem pracochłonnych metod, takich np. jak wywiad (zarówno z nieletnim, jak i jego rodziną) czy badania lekarskie i psychologiczne.

Pierwsze badania recydywy nieletnich prowadzone były w połowie lat 50. i objęły 240 przypadków (w tym 37 dziewcząt)²³. Po ukończeniu w roku 1955 badań aktowych, wywiadów środowiskowych oraz badań psychologicznych i lekarskich przeprowadzano katamnezy grupy objętej badaniami co pół roku w 1956 r., a następnie co roku. Katamneza objęła okres 3 lat po popełnieniu czynu karalnego. W tym czasie 116 osób nadal popełniało przestępstwa. Przywołując

²¹ T. Moffit, *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior* ..., s. 809.

²² M. Fajst, *Sztokholmska Nagroda Kryminologiczna 2007*; „Biuletyn PTK im. S. Batawii” 2006, nr 15, s. 86.

²³ H. Kołakowska, *Nieletni recydywiści*, „Archiwum Kryminologii” 1960, t. I, s. 55–113.

badania Z. Ostrihanskiej i D. Wójcik z lat 70. ubiegłego wieku jako przykład bardzo pogłębionych badań longitudinalnych należy przypomnieć, że spośród grupy uczniów nieprzystosowanych społecznie w siedmioletnim okresie katamnezy 43,8% miało sprawę o popełnienie czynu karalnego²⁴.

W 1965 r. ukazała się obszerna praca Z. Ostrihanskiej poświęcona problematyce prognozowania recydywy u nieletnich przestępców²⁵.

Po dłuższej przerwie do badań katamnesticznych Zakład Kryminologii powrócił na początku XXI wieku. W roku 2004 W. Klaus, prowadząc badania nad przestępczością młodszych nieletnich (do 13. roku życia), dokonał sprawdzenia ich powrotności do przestępstwa w okresie czterech lat od chwili, gdy mieli oni sprawę w sądzie dla nieletnich, która była przedmiotem badań aktowych (sprawy, które wpłynęły do sądów okręgu warszawskiego w roku 2000). Okazało się, że aż 38% tych dzieci w ciągu tak krótkiego okresu ponownie popełniło czyny zabronione. Spośród dzieci, które w roku 2000 były sprawcami wielu czynów, ponownie w konflikt z prawem weszły dwie trzecie²⁶. W roku 2005 zostały także przeprowadzone ograniczone badania dotyczące powrotów do przestępstwa nieletnich sprawców czynów karalnych, którzy mieli sprawę w roku 2000 (ogólnopolska reprezentatywna próba 771 nieletnich). Badania ograniczyły się do sprawdzenia w Krajowym Rejestrze Karnym, ilu nieletnich miało sprawy w sądzie karnym po pięciu latach od podjęcia wobec nich interwencji przez sąd rodzinny. Karanymi sędownie okazały się być 333 osoby, tj. 43,2%²⁷.

Wyniki te pokazują, że w Polsce powroty nieletnich do przestępstwa są na dość wysokim poziomie. Konieczna jednak jest głębsza analiza tego zjawiska: skorelowanie powrotności do przestępstwa z czynnikami społecznymi, rodzinnymi i sytuacją wychowawczą w okresie nieletności.

3. Badania katamnesticzne nieletnich dziewcząt po 10 latach

Przedmiotem niniejszych badań było prześledzenie dalszych karier kryminalnych nieletnich dziewcząt, które w 2000 roku były sprawczyniami czy-

²⁴Z. Ostrihanska, D. Wójcik, *Młodzież nieprzystosowana społecznie (badania katamnesticzne)*, „Archiwum Kryminologii” 1960, t. I, s. 141–188.

²⁵Z. Ostrihanska, *Prognoza recydywy u nieletnich przestępców oraz wyniki badań prognostycznych 180 recydywistów w wieku 15–16 lat*, „Archiwum Kryminologii” 1965, t. III, s. 121–283.

²⁶W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego wobec nieletnich – pomiędzy ideaми a praktyką*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX–XXX, s. 336.

²⁷I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, [w:] „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX–XXX, s. 409.

nów karalnych. W latach 2003–2005 zostały przebadane akta 873 nieletnich dziewcząt²⁸. W roku 2010 minęło 10 lat od czasu, kiedy badane miały sprawę w sądzie. Najstarsze z nich miały teraz 27 lat, najmłodsze 23, a więc były w wieku, w którym dorosłe kobiety najczęściej są skazywane za popełnienie przestępstw.

W toku prowadzenia ww. badań został zebrany i opracowany potężny materiał badawczy. Z punktu widzenia rzetelności naukowej wartościowe wydawało się przeprowadzenie badań longitudinalnych: sprawdzanie dalszych losów zbiorowości badanych nieletnich, stworzenie korelacji dotyczących przestępczości dorosłych z ich zachowaniami kryminalnymi w okresie nieletniości, a także statusem społecznym i środowiskiem rodzinnym w okresie adolescencji. Ważne jest zwłaszcza sprawdzenie, czy w dorosłym życiu ponownie weszły one w konflikt z prawem karnym. Ponadto dane z Krajowego Rejestru Karnego pozwoliły także na skromną analizę ich zawodu czy faktu podjęcia pracy zawodowej. Studia nad karierą kryminalną nieletnich dziewcząt zostały w pierwszym etapie przeprowadzone na podstawie analizy karalności z Krajowego Rejestru Karnego oraz przeprowadzenia korelacji z danymi zgromadzonymi w badaniach nieletnich: przestępstwami popełnionymi w nieletniości oraz warunkami społecznymi i rodzinnymi nieletnich.

Przeprowadzenie ww. badań akt sądowych nieletnich sprawczyń czynów karalnych było ogromnym wysiłkiem badawczym i ewenementem w skali badań krajowych nad przestępczością nieletnich. Zgromadzone zostały dane dotyczące nie tylko rodzajów czynów popełnianych przez nieletnie, ale także informacje dotyczące ich środowiska rodzinnego i szkolnego.

Wiedza o dorosłej przestępczości dawnych nieletnich dziewcząt pozwala określić, jaka część nieletnich, o jakich cechach społecznych, kontynuuje „karierę przestępczą”. Wiedza ta jest niezbędna dla projektowania reakcji wobec nieletnich i działań profilaktycznych skierowanych wobec młodzieży w ogóle.

3.1. Metodologia badań przestępczości nieletnich dziewcząt, które popełniły czyn karalny w 2000 r.

Badania zostały przeprowadzone na reprezentatywnej próbie ogólnopolskiej. Ich przedmiotem były akta spraw o czyny karalne nieletnich dziewcząt, które w 2000 roku wpłynęły do sądów rejonowych – do wydziałów rodzinnych i nieletnich. Prawomocnie zakończonych zostało 25.667 spraw nieletnich o czyny karalne, w tym 2.675 spraw dziewcząt (co stanowi 10,4%). Ponieważ

²⁸ Były to badania prowadzone przez D. Woźniakowską-Fajst w ramach rozprawy doktorskiej: *Przestępczość nieletnich dziewcząt w świetle teorii kryminologicznych i badań empirycznych*, która w 2010 r. ukazała się drukiem: D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

ze względów organizacyjnych i finansowych nie było możliwe przeanalizowanie wszystkich spraw, badania, jak wspomniano wyżej, zostały przeprowadzone na próbie reprezentatywnej.

Jako operat losowania posłużył spis sądów z 2000 roku wraz z ich podziałem na apelacje i okręgi. Spośród wszystkich sądów rejonowych zostały wylosowane 43 sądy (co stanowi 14,8% wszystkich sądów rodzinnych istniejących w Polsce w 2000 roku), proporcjonalnie do ich rozmieszczenia terytorialnego i wielkości. Wylosowane sądy zostały poproszone o nadesłanie wszystkich spraw o czyny karalne nieletnich dziewcząt, jakie wpłynęły do nich w 2000 roku. Ponieważ trzy sądy z różnych względów akt nie przysłały, ostatecznie badaniu zostały poddane 873 akta dziewcząt, nadesłane z 40 sądów rodzinnych. Należy podnieść, że w Polsce było to badanie na dużej próbie. Badania aktowe na próbach liczących 700–900 osób były w naszym kraju podejmowane w stosunku do nieletnich, jednak dziewczęta stanowiły niewielki odsetek tych grup. Badania aktowe spraw nieletnich dziewcząt na taką skalę były w Polsce ewenementem.

3.2. Metodologia badań katamnesticznych nieletnich dziewcząt w 2010 r.

Przeprowadzenie wyżej opisanych badań akt sądowych nieletnich sprawczyń czynów karalnych było ogromnym wysiłkiem badawczym i wyjątkiem w skali badań krajowych nad przestępczością dziewcząt. Zgromadzone zostały dane dotyczące nie tylko rodzajów czynów popełnianych przez nieletnie, ale także informacje dotyczące ich środowiska rodzinnego i szkolnego. W toku prowadzenia ww. badań zebrany i opracowany został potężny materiał badawczy (opublikowany w postaci rozprawy doktorskiej i wydany w formie książki). Z punktu widzenia rzetelności naukowej poważnym zaniedbaniem byłoby poprzestanie na jednokrotnej jego analizie. Podążając za dobrym obyczajem w świecie naukowym, zasadne było prowadzenie badań longitudinalnych: sprawdzanie dalszych losów zbiorowości badanych nieletnich.

Pierwszym etapem postępowania badawczego było zwrócenie się z wnioskiem do Krajowego Rejestru Karnego z prośbą o informacje o tym czy nieletnie sprawczynie czynów karalnych, których sprawy były rozpatrywane w sądzie dla nieletnich w roku 2000, w ciągu 10 lat, jako osoby dorosłe, weszły w konflikt z prawem, czy były skazane, ilokrotnie i za jakie typy przestępstw. W drugim etapie dane z KRK zostały poddane analizie: opracowana została ankieta i na jej podstawie były zgromadzone ww. dane. W trzecim etapie przeprowadzone zostały korelacje z danymi zgromadzonymi w badaniach nieletnich: przestępstwami popełnionymi w nieletniości oraz warunkami społecznymi i rodzinnymi nieletnich.

3.3. Opis zbiorowości dziewcząt karanych w okresie dorosłości

Wiadomo, że większość czynów karalnych jest popełnianych przez osoby bardzo młode, w tym osoby nieletnie. Wiadomo także, że w przypadku większości nieletnich i młodocianych sprawców następuje zjawisko wyrastania z przestępczości (*aging out*). Istnieje duża różnica między powrotnością do przestępstwa w okresie nieletności a kontynuacją kariery kryminalnej w dorosłości. Z wyżej wspomnianych starszych i nowszych badań polskich wiadomo, że powrotność nieletnich do przestępstwa jest na dość wysokim poziomie w przypadku młodszych nieletnich i chłopców i znacznie niższym w przypadku dziewcząt (najnowsze polskie badania pokazują powrotność na poziomie 40% w przypadku młodszych nieletnich²⁹, ponad 45% dla chłopców i kilkanaście procent dla dziewcząt³⁰). Jeżeli chodzi o osoby dorosłe, które dopuszczały się czynów karalnych we wczesnej młodości, to według jednych z nowszych badań, sprawcy chroniczni stanowią zdecydowaną mniejszość wśród nieletnich (około 5–10%)³¹. W przypadku badanych przez mnie dziewcząt opisany wyżej model T. Moffit jak najbardziej znajduje potwierdzenie: w okresie po osiągnięciu pełnoletności (a więc w ciągu 6–10 lat) za popełnienie przestępstwa zostało osądzonych 111 z nich, a więc zaledwie 12,7% kobiet z badanej grupy.

Jeżeli chodzi o informacje dotyczące wykształcenia, zawodu i podjęcia pracy, to dane Krajowego Rejestru Karnego są bardzo skromne: w kartotece nie jest rejestrowane wykształcenie osoby skazanej, a jedynie jej zawód. Z danych KRK nie sposób także wyciągnąć wniosków, ile skazanych kobiet pracowało. Wiemy, że 7 z nich (6%) jako zawód podało „bezrobotna”. Wiadomo zatem, że w chwili skazania nie pracowały, nie wiadomo jednak, czy jakkolwiek zawód zdobyły. Z całą pewnością ponad połowa skazanych kobiet (52%) nie zdobyła żadnego zawodu. Spośród tych, które określiły swój zawód, najwięcej było kucharek (9%), sprzedawczyń (6%) i krawcowych (5%). Po trzy osoby (tj. 2,7%) wymieniły takie zawody, jak fryzjerka, kasjerka i pracownik fizyczny. Trzy kobiety miały tytuł technika (ekonomiczno-administracyjnego, handlowca i technika ochrony środowiska).

Większość kobiet była skazana tylko jeden raz (61%), a 19 dwukrotnie (17%). Dwie „rekordzistki” w ciągu dziesięcioletniej katamnezy były skazane po 11 razy.

²⁹ W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego...*, s. 336.

³⁰ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne...*, s. 409.

³¹ T. O'Connor, *Moral Development and Developmental Theories of Crime* (artykuł dostępny na stronie internetowej w 2006 r., obecnie niedostępny), za: M. Fajst, *Sztokholmska Nagroda Kryminologiczna...*, s. 87.

Tabela 1. Liczba skazań badanych kobiet

Liczba skazań	Liczba skazanych	Odsetki
1	68	61,3
2	19	17,1
3	6	5,4
4	3	2,7
5	7	6,3
6	2	1,8
8	2	1,8
10	2	1,8
11	2	1,8
ogółem	111	100

Ponad połowa badanych dopuściła się tylko jednego czynu karalnego (55%), znacznie mniejsza grupa (17%) popełniła dwa czyny. 7 dziewcząt było sprawczy-niami od 10 do 14 czynów, a najaktywniejsza skazana popełniła ich aż 56.

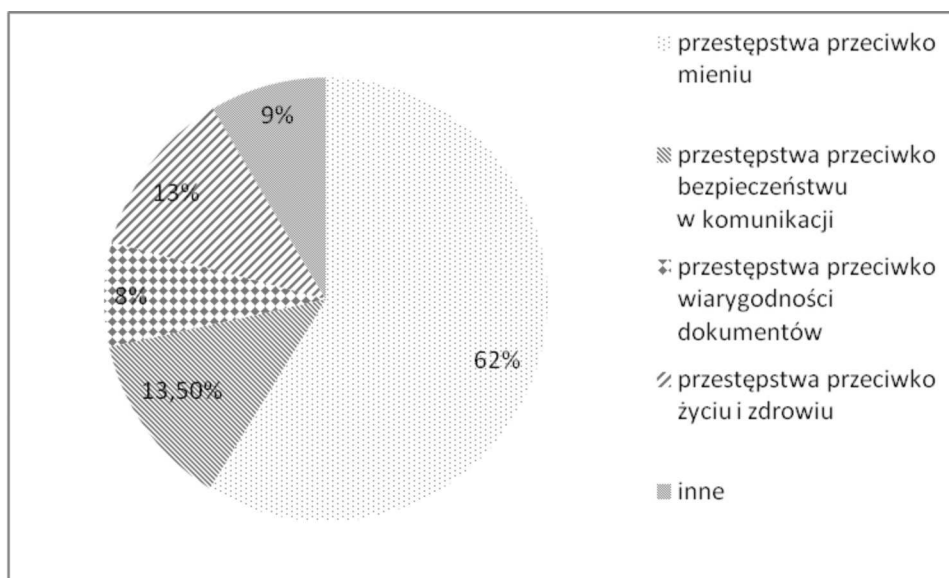
Tabela 2. Liczba czynów popełnionych przez badane kobiety

Liczba czynów	Liczba skazanych	Odesetki
1	61	55,0
2	19	17,1
3	7	6,3
4	6	5,4
5	6	5,4
6	4	3,6
10	2	1,8
11	3	2,7
14	2	1,8
56	1	0,9
ogółem	111	100

W dorosłości, podobnie jak w nieletniości, dominują także czyny przeciwko mieniu. 39% przestępstw to wyłącznie czyny tego rodzaju, 23% przeciwko mieniu w połączeniu z innymi czynami (np. przeciwko życiu i zdrowiu, bezpieczeństwu w komunikacji, przeciwko dokumentom czy związane z obrotem i posiadaniem narkotyków). Łącznie 62% przestępstw były to czyny przeciwko mieniu. Drugą zauważalną kategorię czynów (których wcale nie dopuszczały się nieletnie dziewczęta) stanowiły przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji – stanowiły 13,5%. 13% to przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Zdecydowanie więcej kobiet niż nieletnich dziewcząt dopuszcza się czynów przeciwko wiarygodności dokumentów (8% czynów). Więcej też jest przypadków

czynów karalnych, które mają związek z uprawianiem, obrotem i posiadaniem narkotyków (7%).

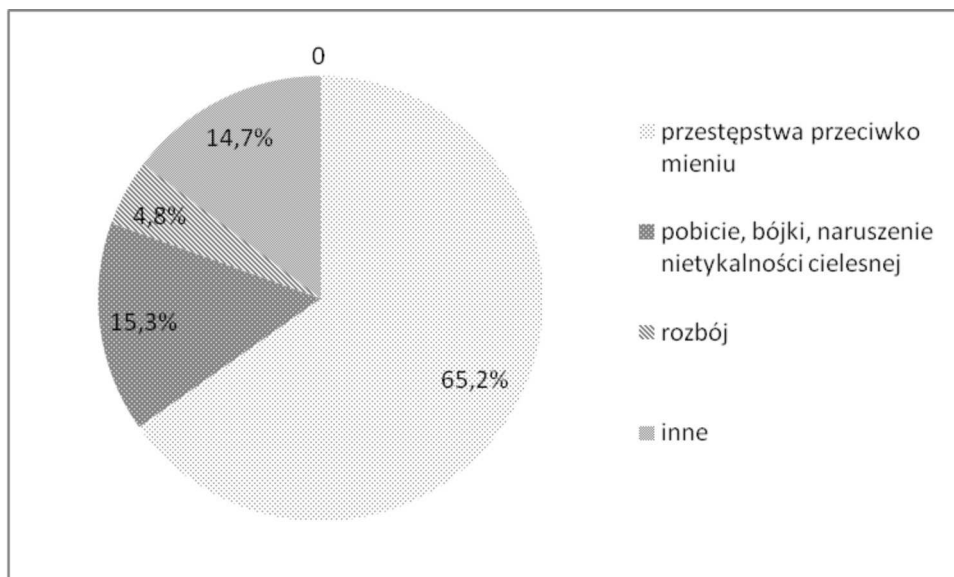
Wykres 2. Rodzaje czynów popełnionych przez badane kobiety w dorosłości.³²
Na podstawie wyników badań własnych

W przypadku populacji badanych nieletnich dziewcząt, których czyny karalne trafiły do sądu w 2000 roku, większość popełnionych przez nie przestępstw to przestępstwa przeciwko mieniu. Stanowiły one łącznie 65% wszystkich czynów, z czego aż 46% to kradzieże rzeczy o wartości do ok. 250 złotych, które w Polsce są uznawane za wykroczenia (art. 119 k.k.). Kolejną wartą zauważenia grupą czynów były różnego rodzaju pobicia i naruszenia nietykalności cielesnej (15,3%). Następną kategorią, która wyróżniała się w zdecydowany sposób, były rozboje, które stanowiły niemal 5% wszystkich przypadków. Całą resztę spraw, tj. ok. 14,7%, tworzyły przestępstwa innego rodzaju: podrabianie dokumentów, korzystanie z dokumentów fałszywych (najczęściej jest to przerobienie legitymacji szkolnej w celu zakupu alkoholu lub korzystanie z podrobionego biletu miesięcznego), groźby karalne, składanie fałszywych zeznań czy przestępstwa związane z posiadaniem, handlem i dzieleniem się narkotykami (nieco ponad 1%).

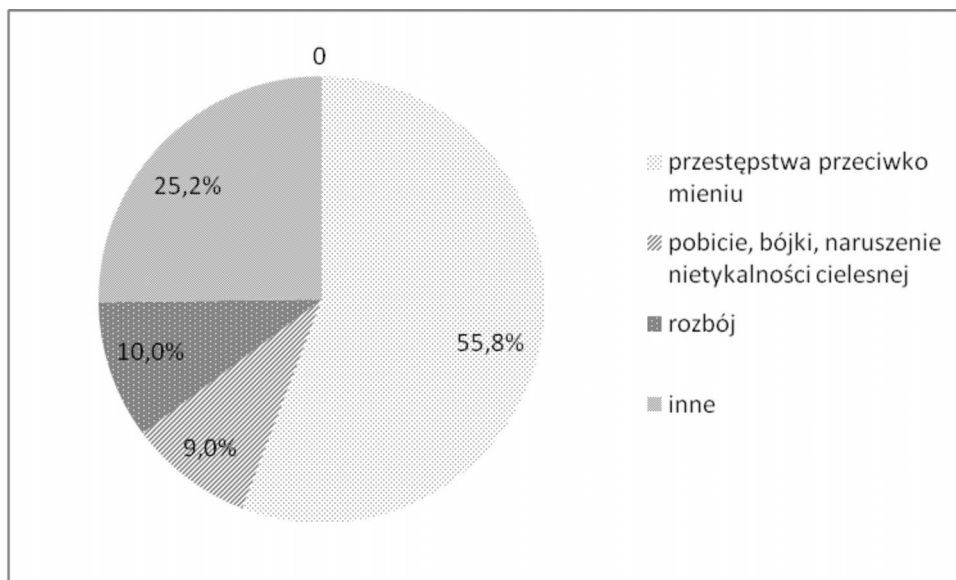
³² Wartości procentowe nie sumują się do 100, ponieważ wiele kobiet popełniło równocześnie czyny różnego rodzaju. W kategorii „inne” zostało umieszczonych 10 przypadków, w których żaden z czynów nie kwalifikował się do ww. kategorii (przestępstwa przeciwko wolności, obyczajności, przeciwko instytucjom państwowym i samorządowi terytorialnemu, przeciwko obrotowi gospodarczego czy w związku z ustawą o wychowaniu w trzeźwości).

Wykres 3. Rodzaj czynów karalnych popełnianych przez nieletnie dziewczęta w 2000 r. Na podstawie wyników badań własnych

Aby jednak umożliwić porównanie struktury czynów popełnianych przez dorosłe kobiety z czynami, których dopuściły się nieletnie ze zbiorowości z 2000 roku, poniżej na wykresie zostały przedstawione rodzaje przestępstw popełnianych przez 111 dorosłych kobiet w takiej samej kategoryzacji jak w przypadku nieletnich. Wykres został sporządzony w oparciu o pierwszy czyn zarejestrowany w KRK. Największą różnicę widzimy w liczbie rozbójów (aczkolwiek jest ich tyle samo co w przypadku nieletnich skazanych w okresie dorosłości), mniej jest przestępstw przeciwko mieniu (co zapewne wynika z faktu, że w przypadku dorosłych kobiet nie rejestruje się ukarania za wykroczenie, jakim jest kradzież rzeczy o wartości do 250 złotych. Stanowiły one połowę przestępstw przeciwko mieniu popełnianych przez nieletnie). Znacznie mniejsza jest też kategoria pobicie, co spowodowane jest z jednej strony faktem, że naruszenie nietykalności cielesnej w przypadku osób dorosłych jest ścigane z oskarżenia prywatnego, więc osoba pokrzywdzona niezwykle rzadko takie przestępstwo zgłasza. Z drugiej zaś strony badane kobiety dorosłe wchodzą w wiek, kiedy statystycznie popełnia się coraz mniej przestępstw agresywnych. Jedna czwarta wszystkich czynów została zakwalifikowana do kategorii „inne”. W przypadku kobiet dorosłych jest to przede wszystkim prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu i spowodowanie wypadku komunikacyjnego, przestępstwa związane z uprawianiem i obrotem narkotykami oraz znieważenie funkcjonariusza.

Wykres 4. Rodzaje czynów popełnionych przez badane kobiety w dorosłości (pierwsze skazanie). Na podstawie wyników badań własnych

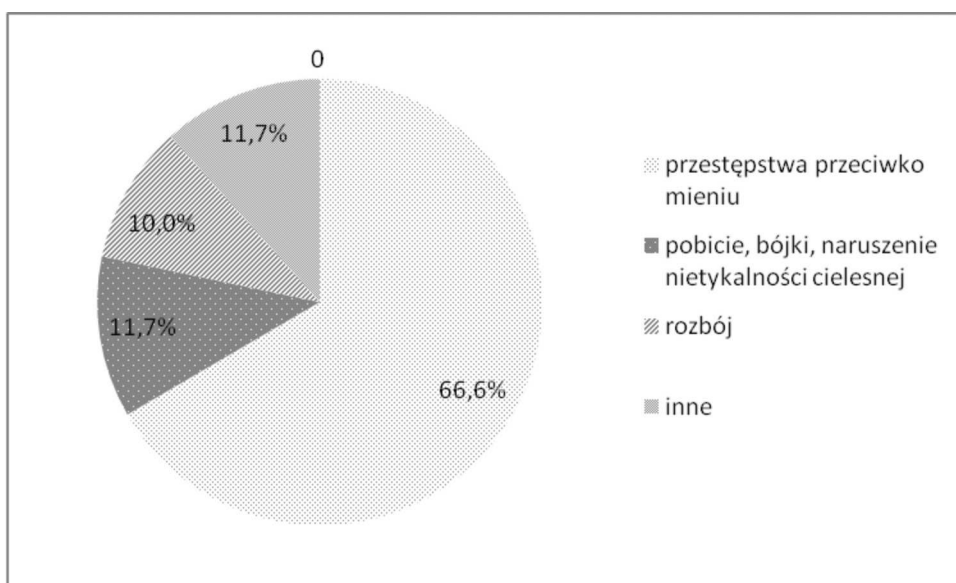

Analiza struktury przestępstw popełnionych w okresie nieletniości przez kobiety, które kontynuowały działalność przestępczą pokazuje zaledwie jedną, ale znaczącą różnicę. Dziewczęta, które dopuszczają się czynów karalnych w dorosłości, znacznie częściej w okresie nieletniości dopuszczały się rozbójów (10%). Inne rodzaje czynów przedstawiają się podobnie: 66,6% dziewcząt popełniło przestępstwa przeciwko mieniu (z czego 45% czynów to wykroczenia z art. 119 k.w.), prawie 12% dopuściło się udziału w bójce, pobicia lub naruszenia nietykalności cielesnej, a 11,7% popełniło inne czyny karalne, takie jak np. groźby karalne, fałszerstwa czy zakłócanie porządku.

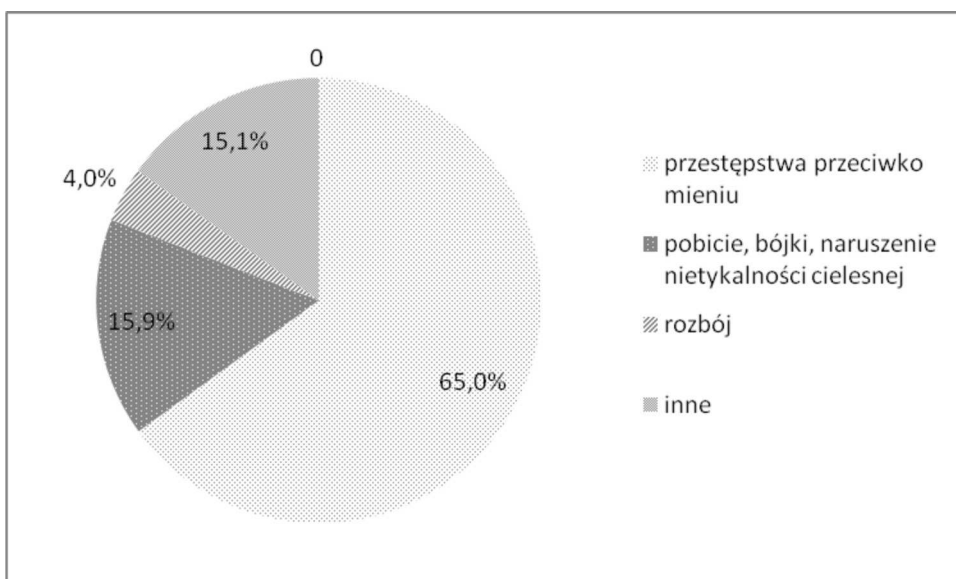
Interesujące wydaje się jednak nie tylko porównanie kobiet, które popełniły przestępstwa w dorosłości, i całej zbiorowości dziewcząt, które miały sprawę w 2000 roku, ale przeanalizowanie różnicy w strukturze przestępstw między grupą dziewcząt, które czyny karalne ograniczyły do okresu nieletniości oraz tych, które kontynuowały drogę przestępczą.

W przypadku dziewcząt, które w dorosłości nie miały już spraw o czyny karalne miało miejsce znacznie mniej rozbójów (4%), a w porównaniu z tymi, które miały sprawy w dorosłości: nieco więcej pobić (przy czym w przypadku dziewcząt, które nie miały spraw w dorosłości, znacznie częściej miały one charakter naruszenia nietykalności cielesnej, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu).

Wykres 5. Rodzaj czynów karalnych popełnianych przez nieletnie dziewczęta w 2000 r. które kontynuują działalność przestępczą w dorosłości. Na podstawie wyników badań własnych

Wykres 6. Rodzaje czynów karalnych popełnianych w 2000 r. przez nieletnie dziewczęta, które nie kontynuują działalności przestępczej w dorosłości. Na podstawie wyników badań własnych

Badając sprawy z roku 2000, bliżej przyglądałam się także charakterowi czynów przeciwko mieniu i przeciwko życiu i zdrowiu. Zasadne jest moim zdaniem wykorzystanie tej analizy do porównania dwóch zbiorowości. W przypadku całej zbiorowości z 2000 r. w grupie przestępstw przeciwko mieniu zdecydowanie dominowały drobne kradzieże (do wartości 250 złotych), które stanowiły 70,7% przypadków, dalej kradzieże poważniejsze (15,6%), kradzieże z włamaniem (6%), zniszczenie mienia (5,3%) i paserstwo (2,4%). Zdarzały się także (nieujęte w poniższej tabeli) pojedyncze kradzieże innego rodzaju, np. dokumentów lub impulsów telefonicznych³³. Jeżeli chodzi o przestępstwa przeciwko mieniu, to nie zauważa się bardzo dużych różnic między dziewczętami skazanymi w dorosłości a tymi, które za czyny karalne odpowiadały jedynie w okresie nieletniości. Skazane częściej dokonywały kradzieży o wartości powyżej 250 zł, a więc kwalifikujących ich czyn jako przestępstwo. Dwukrotnie też rzadziej miały sprawy o paserstwo, aczkolwiek to ostatnie spowodowane jest zapewne tym, że większość przypadków paserstwa popełnionych przez nieskazane w dorosłości to czyny nieumyślne, polegające głównie na zakupie rzeczy skradzionych i pirackich nagrań, będące zapewne jednorazowym czynem karalnym w ich życiu.

Tabela 3. Rodzaj czynów karalnych przeciwko mieniu popełnionych przez nieletnie dziewczęta w 2000 r. Na podstawie wyników badań własnych.

Rodzaj czynu	Ogółem zbiorowość z 2000 r.		Zbiorowość z 2000 r. nieskazane w okresie dorosłości		Zbiorowość z 2000 r. skazane w okresie dorosłości	
	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń
drobne kradzieże (do 250 zł)	402	70,7	352	71,1	50	67,6
poważniejsze kradzieże	89	15,6	74	15	15	20,3
kradzież z włamaniem	34	6	30	6	4	5,4
zniszczenie mienia	30	5,3	26	5,3	4	5,4
paserstwo	14	2,4	13	2,6	1	1,3
ogółem	569	100	495	100	74	100

³³ W statystyce tej świadomie nie zostały umieszczone przestępstwa rozboju i wymuszenia rozbójniczego. Ze względu na swój skomplikowany charakter, pomimo tego, że formalnie są one przestępstwami przeciwko mieniu, zostały omówione w rozdziale „Problematyka czynów z użyciem przemocy, popełnianych przez nieletnie dziewczęta”.

Interesujące jest przyjrzenie się strukturze przestępczości przeciwko mieniu dziewcząt skazanych w dorosłości w okresie nieletniości i czynów popełnionych przez nie w dorosłości. Analizie w poniższej tabeli został poddany pierwszy czyn. W przypadku kobiet dorosłych nie pojawiają się drobne kradzieże do 250 złotych, które stanowią wykroczenie: nie podlegają one rejestracji w KRK. Drugą zauważalną różnicą jest wyłonienie się sporej kategorii czynów przeciwko mieniu, których badane kobiety nie dopuszczały się jako nieletnie. Są to głównie oszustwa i fałszerstwa, w tej kategorii zdarzyły się też pojedyncze przypadki oszustwa komputerowego i oszustwa kapitałowego³⁴.

Tabela 4. Rodzaj czynów karalnych przeciwko mieniu popełnionych przez nieletnie dziewczęta w 2000 r. i w dorosłości. Na podstawie wyników badań własnych.

Rodzaj czynu	Zbiorowość z 2000 r. skazane w okresie dorosłości		Dorośle kobiety do 2010 r.	
	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń
drobne kradzieże (do 250 zł)	50	67,6	0	0
poważniejsze kradzieże	15	20,3	28	45,1
kradzież z włamaniem	4	5,4	4	6,5
zniszczenie mienia	4	5,4	3	4,8
paserstwo	1	1,3	4	6,5
oszustwo i fałszerstwo	0	0	22	35,5
inne ³⁴	0	0	1	1,6
ogółem	74	100	62	100

W całej zbiorowości dziewcząt z 2000 r. przestępstwa z użyciem przemocy przybierały bardzo różne formy. Trzynastą procent wszystkich czynów to zdarzenia mające charakter ataku fizycznego. Z tej grupy 47% stanowi udział w bójkach, 27% pobicia, a 23% – naruszenia nietykalności cielesnej. Jednak jak wspomniałam wyżej: uważam, że dokonując kryminologicznej analizy czynów agresywnych należy wziąć pod uwagę w tej kategorii także rozboje i wymuszenia rozbójnicze. Mimo że w Kodeksie karnym przestępstwa te znajdują się w rozdziale „Przestępstwa przeciwko mieniu”, a ich celem jest osiągnięcie

³⁴Zabór pojazdu.

korzyści majątkowej, są to niewątpliwie także przestępstwa agresywne. Agresja w tym przypadku jest środkiem prowadzącym do realizacji celu, jakim jest zabór rzeczy. Podkreśla się, że o istocie rozbój stanowią dwa elementy: działanie skierowane na osiągnięcie korzyści materialnej oraz stosowanie przemocy wobec poszkodowanego³⁵. Poza tym rozbój jest przestępstwem szczególnie poniżającym ofiarę: sprawca zmusza ją do uległości, do przyznania, że nie umie się skutecznie obronić, wywołuje strach, poczucie bezradności i bezsilną złość. Choć zatem w Kodeksie karnym rozbój i wymuszenie rozbójnicze znajdują się w rozdziale „Przestępstwa przeciwko mieniu”, to socjologowie i psychologowie z powyższych względów zaliczają jednak do czynów agresywnych. Podążając za takim rozumowaniem, roboje i wymuszenia rozbójnicze opisują w tym miejscu razem z czynami z użyciem przemocy. Jeżeli zatem wśród przestępstw z użyciem przemocy uwzględnimy roboje i wymuszenia rozbójnicze, to struktura czynów agresywnych popełnionych przez badane dziewczęta będzie wyglądać następująco: udział w bójce – 32,9%, pobicie – 22,9%, naruszenie nietykalności cielesnej – 20,4% oraz rozbój i wymuszenie rozbójnicze – 23,8%.

Tabela 5. Rodzaj czynów karalnych z użyciem przemocy z uwzględnieniem robojów popełnionych przez nieletnie dziewczęta w 2000 r. Na podstawie wyników badań własnych

rodzaj czynu	ogółem		zbiorowość z 2000 r. nieskazane w okresie dorosłości		zbiorowość z 2000 r. skazane w okresie dorosłości	
	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń
udział w bójce	58	32,9	52	34,2	6	25
pobicie	40	22,9	35	23	5	20,8
naruszenie nietykalności cielesnej	36	20,4	34	22,4	2	8,4
rozbój i wymuszenie rozbójnicze	42	23,8	31	20,4	11	45,8
ogółem	176	100	152	100	24	100

W wypadku przestępstw z użyciem przemocy różnica między dziewczętami, które w dorosłości nie popełniały przestępstw, a skazanymi w okresie dorosłości jest bardzo widoczna. Dziewczęta nieskazane w dorosłości charakteryzuje

³⁵D. Wójcik, *Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nie przestępczej*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 51.

znacznie łagodniejszy charakter przemocy: prawie trzykrotnie częściej dopuściły się naruszenia nietykalności cielesnej (22,4%, podczas gdy skazane w dorosłości – 8,4%). Duża różnica widoczna jest także w przypadku rozbojów: skazane w dorosłości dopuszczały się ich dwukrotnie częściej niż nieskazane (niemal 46% skazanych w dorosłości i 20% nieskazanych).

Jeżeli chodzi o różnice między czynami popełnianymi przez kobiety skazane w okresie nieletniości i dorosłości, to właściwie nie występują żadne. Przepięstwo naruszenia nietykalności cielesnej, które wystąpiło u nieletnich, zaledwie w dwóch przypadkach nie powtórzyło się w okresie dorosłości, zapewne także z opisanych wyżej względów proceduralnych.

Tabela 6. Rodzaj czynów karalnych z użyciem przemocy z uwzględnieniem rozbojów popełnionych przez nieletnie dziewczęta w 2000 r. i w dorosłości. Na podstawie wyników badań własnych

Rodzaj czynu	Zbiorowość z 2000 r. skazane w okresie dorosłości		Dorośle kobiety do 2010 r.	
	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń	liczba sprawczyń	odsetek sprawczyń
udział w bójce	6	25	7	35
pobicie	5	20,8	3	15
naruszenie nietykalności cielesnej	2	8,4	0	0
rozbój i wymuszenie rozbójnicze	11	45,8	11	55
ogółem	24	100	20	100

4. Czynniki ryzyka

Czynniki ryzyka to elementy życia społecznego i indywidualnych cech jednostki, które w sposób istotny statystycznie łączą się z większym prawdopodobieństwem popełniania przestępstw czy też z recydywą. W kryminologii prowadzone są także badania dotyczące czynników powstrzymujących, to jest takich, które podwyższają odporność jednostki na pokusy, powstrzymują od podjęcia kariery przestępczej bądź wpływają na zaprzestanie działalności niezgodnej z prawem. O ile jednak sporo wiemy o czynnikach ryzyka, wciąż zbyt mało jest zbadana kwestia czynników, które powstrzymują ludzi od zachowań

dewiacyjnych. Badania longitudinalne mogą pomóc w zbadaniu zarówno czynników ryzyka, jak i czynników powstrzymujących. Jednak w przypadku podjętych przeze mnie badań, w których sprawdzana jest powrotność do przestępstwa, możliwe jest właściwie jedynie określenie czynników ryzyka i dlatego jedynie tym aspektem będę się zajmować w niniejszym artykule.

4.1. Czynniki ryzyka zdefiniowane we wcześniejszych badaniach

Ogólna zasada mająca zastosowanie do osób nieletnich jest taka, że wczesne rozpoczęcie działalności przestępczej związane jest z cechami przejawianymi we wczesnym dzieciństwie oraz uwarunkowaniami rodzinnymi. Na późniejszą dynamikę zachowań dewiacyjnych mają wpływ takie czynniki, jak wstąpienie w związek małżeński, zatrudnienie, różne wzorce relacji z rówieśnikami, odbywanie kary pozbawienia wolności czy uczestnictwo w programach terapeutycznych³⁶. T. Moffit podkreśla, że najpewniejszym prognostykiem przestępczości w okresie dorosłości jest popełnianie czynów karalnych we wczesnym dzieciństwie³⁷, oraz istnienie związku chronicznej przestępczości z doznaniem przemocy w dzieciństwie³⁸.

We wspomnianych wyżej badaniach prowadzonych przez polskich kryminologów ustalono, że istnieje wyraźny związek między skłonnością do wielokrotnego popełniania przestępstw a następującymi czynnikami:

- pochodzeniem z niskich warstw społecznych;
- niekorzystnymi warunkami wychowawczymi w domu rodzinnym (chodzi o takie czynniki, jak rozpad rodziny czy negatywne wzorce postępowania w domu, np. alkoholizm, przestępczość czy prostytucja);
- niepowodzeniami szkolnymi;
- nadużywaniem alkoholu³⁹.

We współczesnej kryminologii anglosaskiej jednym z najpełniejszych opisów czynników ryzyka jest klasyfikacja D. P. Farringtona i B. Welsha⁴⁰. Podzielili oni czynniki ryzyka na trzy grupy: indywidualne czynniki ryzyka, czynniki

³⁶ E. McLaughlin, J. Muncie (red.), *The SAGE Dictionary of Criminology...*, s. 93.

³⁷ T. Newburn, *Criminology...*, s. 844.

³⁸ A. Caspi, J. McClay, T. Moffit, J. Mill, J. Martin, I. Craig, A. Taylor, R. Poulton, *Evidence That the Cycle of Violence in Maltreated Children Depends on Genotype*, "Science" 2002, nr 297, cyt. za: M. Fajst, *Sztokholmska Nagroda Kryminologiczna 2007...*, s. 86.

³⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 309.

⁴⁰ D. P. Farrington, B. Welsh, *Saving Children from a Life of Crime*, Oxford University Press, New York, 2007, za: T. Newburn, *Criminology...*, s. 841–842.

rodzinne oraz czynniki socjoekonomiczne, związane z wpływem rówieśników, szkoły i społeczności.

Do indywidualnych czynników ryzyka Autorzy zaliczyli:

- Niski poziom inteligencji i małe osiągnięcia: udowodniono związek skazania w okresie nieletniości z małymi osiągnięciami szkolnymi. Wiadomo także, że przestępców cechuje niska umiejętność przewidywania konsekwencji swoich czynów i zrozumienia uczuć ofiar.
- Osobowość: (w nawiązaniu do teorii osobowości H. Eysencka). Przestępcy ujęci w statystykach cechowali się wysokim poziomem neurotyzmu oraz niezbyt wielkim poziomem ekstrawertyzmu. Przestępcy z badań self-report mieli wysoki poziom ekstrawertyzmu, ale nie neurotyzmu.
- Temperament, czyli dziecięcy ekwiwalent osobowości. Niski poziom kontroli w dzieciństwie (nerwowość, niepokój, impulsywność i otoczenie zbyt małą uwagą) ma związek z późniejszą agresją, przestępczością deklarowaną w badaniach self-report i skazaniami.
- Empatię: rozróżnia się empatię kognitywną (poznawczą) (rozumienie uczuć innych ludzi) oraz empatię emocjonalną (współczucie). Niski poziom empatii kognitywnej ma silny związek z przestępczością, natomiast niewielki jest związek przestępczości i niskiego poziomu empatii emocjonalnej. Co więcej, biorąc pod uwagę takie czynniki, jak inteligencja i status socjoekonomiczny, wpływ empatii jest jeszcze niższy.
- Impulsywność: według Farringtona i Welsha to najistotniejsza cecha indywidualna pozwalająca przewidzieć przestępczość jednostki. W badaniach nad tym zagadnieniem pojawiają się różne cechy: impulsywność, hiperaktywność, niepokój, niezdarność, niski stopień samokontroli, szukanie wrażeń i skłonność do podejmowania ryzyka.
- Społeczne umiejętności poznawcze: przestępcy charakteryzują się trudnościami w podejmowaniu decyzji i mają problem z rozwiązywaniem konfliktów w sytuacjach interpersonalnych.

Do czynników rodzinnych Farrington i Welsh zaliczyli:

- Występowanie przestępczości w rodzinie: antysocjalni i popełniający przestępstwa rodzice mają często antysocjalne i popełniające przestępstwa dzieci. Istnieje sześć możliwych wytłumaczeń tego stanu rzeczy:
  - dzieci są wystawione na szczególne czynniki ryzyka (np. biedę) występujące w rodzinie od pokoleń;

- ludzie mają tendencję do wiązania się z osobami podobnymi sobie. Dzieci te mają więc często oboje antysocjalnych rodziców;
- socjalizacja i naśladownictwo powodują, że młodszy członek rodziny kopiuje zachowania starszych;
- rodzice angażujący się w działalność przestępczą częściej żyją w ubogim sąsiedztwie, mniej kontrolują dzieci i częściej wprowadzają autorytarne formy dyscypliny: wszystkie te czynniki są pozytywnie skorelowane z przestępczością nieletnich;
- istnienie predyspozycji genetycznych;
- system wymiaru sprawiedliwości nadzoruje i stygmatyzuje tzw. „rodziny problemowe”, co zwiększa prawdopodobieństwo, że dzieci wychowywane w tych rodzinach będą częściej popadać w konflikty z władzą;
- Rodziny wielodzietne: chłopcy, którzy mieli więcej niż czworo rodzeństwa, dwukrotnie częściej wchodzili w konflikty z prawem przed ukończeniem 10. roku życia niż ci, którzy mieli mniej rodzeństwa;
- Metody wychowawcze: zarówno twarda i punitywna dyscyplina, jak i niekonsekwencja w wychowywaniu są czynnikami wiążącymi się z późniejszą przestępczością. Takie same skutki przynosi brak rodzinnego ciepła i brak zaangażowania w aktywności podejmowane przez dzieci;
- Wykorzystywanie i zaniedbywanie dzieci: badania pokazują, że molestowanie i zaniedbanie we wczesnym dzieciństwie jest związane z późniejszą (często agresywną) przestępczością. Farrington i Welsh wymieniają kilka przyczyn tego stanu rzeczy:
  - fizyczne konsekwencje wiktyimizacji (np. urazy mózgu);
  - obniżenie poczucia własnej wartości;
  - wykorzystywanie dzieci może mieć bezpośredni wpływ na funkcjonowanie i charakter rodziny;
  - przez proces uczenia społecznego ofiary same uczą się znieważania, nadużywania i wykorzystywania;
  - wykorzystywanie może prowadzić do niskiego stopnia przywiązania i do niskiej samokontroli;
- Konflikty między rodzicami: konfliktowa sytuacja między rodzicami i przemoc między nimi niejednokrotnie wpływają na antysocjalne i przestępcze zachowania dzieci.

Wpływ warunków socjoekonomicznych, rówieśników, szkoły i społeczności:

- Trudna sytuacja materialna: ubóstwo rodziców ma związek z przestępczością nieletnich. Tym niemniej podnosi się, że wpływ mają także zupełnie inne czynniki, takie jak styl rodzicielstwa i dyscypliny.
- Wpływ rówieśników: przestępczość nieletnich nie jest zazwyczaj czynem indywidualnym, a jest popełniana w małych grupach. Posiadanie kontaktów z nieprzystosowanymi społecznie przyjaciółmi jest pozytywnie skorelowana z przestępczością. Dyskusyjne jest jednak, do jakiego stopnia jest to wpływ przyjaciół (to, że namawiają do czynu zabronionego), a do jakiego wybór tych przyjaciół (wybieranie przyjaciół, którzy mają takie same zainteresowania i wartości).
- Wpływ szkoły: niskie osiągnięcia edukacyjne są związane z przestępczością. Pytanie jednak, jak bardzo szkoła wpływa na uczniów, a jak bardzo uczniowie kształtują szkołę.
- Wpływ społeczności jest badany poprzez analizę dokonań szkoły chicagowskiej: bada się zarówno geograficzny rozkład przestępczości, jak i geograficzny rozkład przestępców.

Jeżeli chodzi o wpływ czynników rodzinnych, słuszne wydaje się spostrzeżenie, że w przypadku osób dorosłych trudno jest mówić o oddziaływaniu rodziny pierwotnej na zachowania kryminalne dojrzałego sprawcy, który wszak z chwilą usamodzielnienia się wychodzi spod władzy tej rodziny. Tym niemniej wspomniane wyżej badania Sampsona i Lauba pokazują istotną korelację między wychowywaniem się w dysfunkcyjnej rodzinie a przestępczością w okresie dorosłości. Badacze sugerują jednak, że związek ten może istnieć raczej ze względu na wpływ i ciągłość oddziaływania reakcji innych osób i instytucji na niewłaściwe zachowania (czyli m.in. trwałej stygmatyzacji), a nie ze względu na trwałą skłonność ukształtowaną pod wpływem przeżyć z dzieciństwa⁴¹.

4.2. Czynniki ryzyka w grupie nieletnich dziewcząt (2000 r.) i w grupie badanych kobiet (2010 r.)

Po wzięciu pod uwagę wypracowanych w kryminologii czynników ryzyka, które wiążą się z problematyką przestępczości nieletnich, dla zbiorowości dziewcząt z roku 2000, poddano analizie zarówno środowisko rodzinne nieletnich dziewcząt: postawy wychowawcze rodziców, zachowanie rodzeństwa, stan majątkowy rodziny i warunki mieszkaniowe, jak i sylwetkę społeczną badanych dziewcząt: wyniki w nauce, typ szkół, do których uczęszczają, i problemy wycho-

⁴¹ M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner, *The Oxford Handbook...*, s. 726–727.

wawcze sprawiane przez nieletnie w szkole i w domu. Część z tych czynników została powtórnie przeanalizowana w rozbiciu na grupę nieletnich, które w dorosłości nie popełniały przestępstw i zbiorowość skazanych w okresie dorosłości.

4.2.1. Struktura rodziny badanych dziewcząt

W literaturze kryminologicznej wskazuje się, że dzieci wychowywane jedynie przez matki są często pozbawione odpowiedniej kontroli i opieki i częściej wchodzą w konflikt z prawem⁴². Badania kryminologiczne pokazują, że sytuacja rodzinna nieletnich, których sprawy trafiły do sądów rodzinnych, jest gorsza niż całej populacji. Z przeprowadzonych badań aktowych zbiorowości z 2000 r. wiemy, że 473 dziewczęta (a więc jedynie nieco ponad 60%) wychowywały się w rodzinach pełnych. Jedna czwarta nastolatek wychowywana była jednak przez jednego rodzica, dziesięciokrotnie częściej przez samotną matkę niż przez samotnego ojca (odpowiednio: 23,1% i 2,3%). Ponad 6% wychowywało się w rodzinach zrekonstruowanych, najczęściej z nowym mężem bądź partnerem matki.

Tabela 7. Struktura rodzin nieletnich dziewcząt ze zbiorowości z 2000 r. Na podstawie wyników badań własnych

Struktura rodziny	Ogółem zbiorowość dziewcząt z 2000 r.		Zbiorowość z 2000 r. nieskazane w okresie dorosłości		Zbiorowość z 2000 r. skazane w okresie dorosłości	
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	liczba	odsetek
rodzina pełna	473	54,2	436	57,2	37	40,2
samotna matka	181	20,7	152	19,9	29	31,5
samotny ojciec	18	2,1	15	2	3	3,3
placówka opiekuńcza	29	3,3	22	2,9	7	7,6
inne	32	3,7	27	3,6	5	5,5
bd	90	10,3	71	9,3	19	17,1
ogółem	873	100	762	100	111	100

Porównanie zbiorowości dziewcząt nieskazanych ze skazanymi w okresie dorosłości wydaje się potwierdzać tezę o związku między rozbitą rodziną, a większą skłonnością do zachowań dewiacyjnych. Tylko 40% skazanych w dorosłości

⁴²M. Jarosz, *Problemy dezorganizacji rodziny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 69.

wychowywało się w rodzinach pełnych, dwukrotnie częściej żyły w rodzinach zrekonstruowanych, najczęściej z nowym partnerem matki⁴³. Co trzecia z nich była wychowywana przez samotną matkę, podczas gdy w przypadku nieskazanym w dorosłości taka sytuacja dotyczyła co piątej dziewczyny.

4.2.2. Postawy rodziców badanych nieletnich

Dla zbiorowości z 2000 r. w 70% badanych przypadków udało się uzyskać opinię o matce i ojcu. Niestety, ponad jedna trzecia matek miała albo zdecydowanie negatywną opinię (19%), albo przy ogólnie przeciętnej opinii zdarzały im się negatywne zachowania lub postawy (17,5%). Najczęstsze zarzuty dotyczyły – w prawie 16% – niewydolności wychowawczej i braku konsekwencji w wychowywaniu. Ponadto matki mające złą opinię nie interesowały się w ogóle córkami i ich wychowaniem (3,4%), miały ograniczoną władzę rodzicielską, nadużywały alkoholu bądź wykazywały zaburzenia psychiczne (najczęściej nerwicę lub depresję), które wpływały na ich sposób wychowywania dzieci. Znacznie częściej, bo w połowie przypadków, zdecydowanie negatywna była opinia o ojcu (40,1%) bądź ojciec przejawiał pewne negatywne zachowania przy ogólnie przeciętnej postawie (10,4%). Zdecydowanie najpoważniejszy problem to nadużywanie przez ojców alkoholu (21,3%), 5,3% biło swoje dzieci i żony bądź partnerki, a 4% przejawiało niesprecyzowane bliżej przez kuratora przeprowadzającego wywiad zachowania agresywne. Inne zarzuty to najczęściej albo całkowity brak zainteresowania córką, albo złożenie całego ciężaru wychowawczego na barki matki dzieci i brak jakiegokolwiek ingerencji wychowawczej. Jeszcze gorzej przedstawiała się sytuacja w rodzinach, gdzie nieletnia była wychowywana przez ojczyrna (ponad 6% przypadków). Niemal dwie trzecie ojczymów miało negatywną opinię. Z tej grupy 71% nadużywało alkoholu, a co piąty był agresywny i stosował przemoc.

W przypadku dziewcząt skazanych w okresie dorosłości najbardziej zwraca uwagę ogromna liczba ojców o zdecydowanie negatywnej postawie (prawie 56%) oraz przejawiających negatywne cechy (prawie 12%). To wartości o 20% wyższe niż w wypadku nieskazanym. Podobnie rzecz się ma, jeśli chodzi o matki badanych dziewcząt. W przypadku skazanych w dorosłości 27% matek (o 10% więcej niż w przypadku nieskazanym) miało negatywną opinię, a co trzecia przejawiała zachowania niekorzystnie wpływające na wychowywanie córki i funkcjonowanie rodziny (w przypadku nieskazanym w dorosłości ten problem był dwukrotnie rzadszy). Dostępne dane dają informacje tylko o siedmiu ojczymach skazanych w dorosłości, więc nie jest to reprezentatywny materiał

⁴³ Dziewczęta wychowywane z ojczymami miały najtrudniejszą sytuację rodzinną: niemal 2/3 ojczymów miało negatywną opinię, o czym mowa w dalszej części artykułu.

badawczy. Wygląda jednak na to, że zachowywali się oni gorzej niż ojczymowie dziewcząt, które nie popełniały przestępstw w dorosłości.

Tabela 8. Opinia o rodzicach i opiekunach nieletnich dziewcząt ze zbiorowości z 2000 r. Na podstawie wyników badań własnych⁴⁴.

struktura rodziny	Ogółem zbiorowość dziewcząt z 2000 r.		Zbiorowość z 2000 r. nieskazanych w okresie dorosłości		Zbiorowość z 2000 r. skazanych w okresie dorosłości	
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	liczba	odsetek
b. pozytywna opinia o matce	19	3,1 ⁴⁵	16	3 ⁴⁶	3	4,3 ⁴⁷
przeciętna pozytywna opinia o matce	356	58,4	336	62,1	20	29
negatywna opinia o matce	116	19	97	17,9	19	27
negatywna i pozytywna opinia o matce	107	17,5	84	15,5	23	33,3
b. pozytywna opinia o ojcu	17	2,8 ⁴⁸	17	3,2 ⁴⁹	0	0
przeciętna pozytywna opinia o ojcu	241	39,9	226	42,2	15	23,1 ⁵⁰
negatywna opinia o ojcu	243	40,1	205	38,2	38	55,9
negatywna i pozytywna opinia o ojcu	63	10,4	55	10,2	8	11,8
b. pozytywna opinia o ojczymie	0	0	0	0	0	0

⁴⁴ W tabeli nie uwzględniono braków danych.

⁴⁵ 100%=610 matek, o których zgromadzono opinie.

⁴⁶ 100%=541 matek, o których zgromadzono opinie.

⁴⁷ 100%=69 matek, o których zgromadzono opinie.

⁴⁸ 100%=604 ojców, o których zgromadzono opinie.

⁴⁹ 100%=536 ojców, o których zgromadzono opinie.

⁵⁰ 100%=68 ojców, o których zgromadzono opinie.

Struktura rodziny	Ogółem zbiorowość dziewcząt z 2000 r.		Zbiorowość z 2000 r. nieskazanych w okresie dorosłości		Zbiorowość z 2000 r. skazanych w okresie dorosłości	
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	liczba	odsetek
przeciętna pozytywna opinia o ojczymie	13	35,1 ⁵¹	10	33,3 ⁵²	3	42,9 ⁵³
negatywna opinia o ojczymie	22	59,4	19	63,3	3	42,9
negatywna i pozytywna opinia o ojczymie	2	5,4	0	0	2	28,6

W kryminologii bardzo często podkreśla się, że alkoholizm i nadużywanie alkoholu przez rodziców są częstym zjawiskiem w rodzinach nieletnich przestępców i wpływają w znacznym stopniu na dezorganizację życia rodzinnego oraz zaburzenia rozwoju dzieci wychowujących się w tych rodzinach⁵⁴. Ponadto alkoholizm rodziców jest czynnikiem prognostycznym dla recydywy nieletnich⁵⁵. Biorąc pod uwagę duże nasilenie negatywnych opinii o rodzicach nieletnich skazanych w dorosłości i pamiętając o tym, że problem alkoholowy był częstą przesłanką negatywnej opinii, wcześniejsze ustalenia badaczy należy uznać za jeszcze raz potwierdzone.

4.2.3. Wyniki szkolne badanych dziewcząt

Wiele badań wskazuje na to, że czynnikiem, który powstrzymuje młodzież od zachowań dewiacyjnych jest jej stosunek do szkoły, postępy w nauce i zaangażowanie w sprawy związane ze szkołą i nauką⁵⁶. Z drugiej strony wiadomo, że nieletni sprawcy czynów karalnych są na ogół złymi uczniami, źle się zachowują, wagarują,

⁵¹ Stosunek procentowy odpowiada liczbie 100%=37. Spośród 50 przypadków dziewcząt wychowywanych w rodzinach zrekonstruowanych dostępne były dane o 37 ojczymach.

⁵² 100%=30 ojczymów, o których zgromadzono opinie.

⁵³ 100%=7 ojczymów, o których zgromadzono opinie.

⁵⁴ K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 89.

⁵⁵ Por. A. Szembosz, *Nieletni sprawcy kradzieży w środowisku wielkomiejskim*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971 oraz E. Żabczyńska, *Dalsze losy 100 chłopców mających sprawę o kradzieżę w wieku 10–11 lat*, „Archiwum Kryminologii” 1974, tom VI.

⁵⁶ A. Siemaszko, *Rozmiary i uwarunkowania zachowań dewiacyjnych uczniów szkół ponadpodstawowych z terenu Warszawy*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1983, tom 14, s. 106.

często przerywają naukę i mają duże opóźnienia szkolne. Ich trudności szkolne łączą się ściśle z problemami wychowawczymi⁵⁷. Dzieci, które doświadczają niepowodzeń szkolnych, a których rodzice i nauczyciele nie okazują im pomocy i nie zachęcają do nauki, zaczynają unikać szkoły, wagarować i gorzej się zachowywać. Konsekwencją tego jest pogłębienie się istniejących trudności, a nawet całkowite zerwanie więzi ze szkołą, co może być początkiem wykolejenia społecznego⁵⁸.

W zbiorowości dziewcząt z 2000 roku większość uczyła się (92%), żadna z nich nie pracowała zawodowo. Poważny niepokój budził fakt, że 7,6% (65 dziewcząt) w ogóle nie uczyło się i nie pracowało, mimo że ze względu na swój wiek objęte były obowiązkiem nauki. Nie powinno jednak dziwić to, że odsetek dziewcząt nieuczących się wśród skazanych w dorosłości, w porównaniu z dziewczętami nieskazanymi w dorosłości, był niemal trzykrotnie wyższy i wynosił aż 17%.

Nie było zaskakujące, że wśród dziewcząt popełniających czyny karalne najmniej było dobrych uczennic (5,4% bardzo dobrych i 15,7% dobrych). Największą grupę stanowiły uczennice średnie i uczące się słabo (odpowiednio: 27,8% oraz 27,4%); 13,4% dziewcząt uczyło się bardzo słabo. Dziewczęta skazane później w dorosłości w 2000 roku uzyskiwały znacznie gorsze wyniki. Przeszło połowa z nich uczyła się słabo i bardzo słabo (wśród nieskazanych było ich 39%). Zaledwie sześć dziewcząt (6,7%) osiągało bardzo dobre lub dobre wyniki w nauce. W zgromadzonych informacjach na temat nieletnich dziewcząt, które w dorosłości popełniały przestępstwa, teza o pozytywnej korelacji niepowodzeń szkolnych z przestępczością nieletnich i późniejszą recydywą zostaje zdecydowanie potwierdzona. Niemal 70% późniejszych skazanych to osoby, które jako nastolatki uczyły się słabo i bardzo słabo bądź w ogóle porzuciły naukę.

W przeprowadzonych badaniach zbiorowości z 2000 roku w 80% przypadków udało się uzyskać dane dotyczące powtarzania przez dziewczęta klas. Widać różnicę między ogółem uczniów a dziewczętami, które weszły w konflikt z prawem: 15,4% z nich powtarzało klasy, najczęściej (11,3%) jednokrotnie. W przypadku dziewcząt skazanych w okresie dorosłości braku danych są większe, dysponujemy informacją jedynie o 76 z nich (68%). Jak opisano to wyżej, ta grupa nieletnich borykała się z poważniejszymi problemami szkolnymi i ponad jedna czwarta powtarzała klasy (26,7%). Dla zbiorowości dziewcząt nieskazanych było to 14,1%.

⁵⁷ H. Kołakowska-Przełomiec, *Zagadnienie profilaktyki przestępczości nieletnich w świetle badań kryminologicznych*, „Studia Prawnicze” 1972, zeszyt 34, s. 89.

⁵⁸ D. Wójcik, *Środowisko szkolne a nieprzystosowanie społeczne i przestępczość młodzieży*; [w:] J. Jasiński (red.), *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 355.

Tabela 9. Wyniki szkolne nieletnich dziewcząt ze zbiorowości z 2000 r. Na podstawie wyników badań własnych⁵⁹.

Nauka szkolna	Ogółem zbiorowość dziewcząt z 2000 r.		Zbiorowość z 2000 r. nieskazane w okresie dorosłości		Zbiorowość z 2000 r. skazane w okresie dorosłości	
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	liczba	odsetek
nie uczy się	65	7,6	45	6	18	17,3
uczy się bardzo dobrze	38	5,4	36	5,8	2	2,6
uczy się dobrze	110	15,7	106	17,1	4	4,1
uczy się średnio	195	27,9	182	29,3	13	16,7
uczy się słabo	190	27,2	166	26,7	24	30,8
uczy się b. słabo	94	13,4	78	12,6	16	20,5

W literaturze kryminologicznej niejednokrotnie wskazuje się na związek wagarowania nieletnich z popełnianymi przez nich czynami karalnymi. Istnieją nawet programy mające na celu ograniczenie przestępczości młodzieży poprzez ograniczenie jej wagarowania⁶⁰. W badaniach zbiorowości z 2000 roku były dość duże braki danych (niemal 38% w ogóle i 34% dla skazanych w okresie dorosłości), jednak w przypadkach, gdzie dane udało się uzyskać, wiemy, że wagarowała ponad połowa uczących się dziewcząt (51,5%), z czego większość (34%) robiła to często. Z dostępnych danych wynika, że dziewczęta skazane w dorosłości wagarowały rzadziej (35%), co po zastanowieniu nie jest zaskakujące, ponieważ dziewczęta z tej grupy znacznie częściej w ogóle nie chodziły do szkoły.

6. Problemy wychowawcze sprawiane przez nieletnie z badanej grupy

W badaniach zbiorowości z 2000 r. została poddana analizie także szkolna i domowa opinia o dziewczętach. Tam, gdzie szkoła wskazywała na problemy z nieletnią (opinii ze szkoły nie było w co czwartych badanych aktach),

⁵⁹ W tabeli nie uwzględniono braków danych.

⁶⁰ K. Brettfeld, P. Wetzels, *Effects of a school-based truancy reduction program on juvenile delinquency: Results of an impact evaluation using a randomized experimental control-group design*, [w:] *Challenges of European Integration. Challenges for Criminology* – materiały konferencyjne, Kraków 2005, s. 114.

najczęściej dotyczyły one tego, że dziewczyna wagaruje (17,1%, 18,9% w przypadku skazanych w okresie dorosłości) lub praktycznie w ogóle nie chodzi do szkoły (3,6%). Odsetek ten był znacznie wyższy w przypadku dziewcząt skazanych w okresie dorosłości (8,1%).

Ponad połowa niekaranych w dorosłości dziewcząt (52,8%) w opinii rodziców nie sprawiała kłopotów wychowawczych (dotyczyło to 28,3% skazanych), a prawie 6% rodziców nieskazanych w dorosłości dziewcząt miało bardzo dobrą opinię o swoich córkach (w przypadku skazanych w okresie dorosłości dotyczyło to zaledwie jednej osoby). Jednak nieco ponad 1/4 rodziców nieskazanych (27,1%) przyznała, że córka sprawia im kłopoty wychowawcze. Jako najczęściej pojawiające się problemy wskazywane były takie zachowania, jak obracanie się w „złym towarzystwie”, nieposłuszeństwo w stosunku do rodziców czy późne przychodzenie do domu. Jedenaście nieskazanych (1,7%) nie wracało do domu na noc (4 dziewczęta, tj. 5% spośród skazanych). Ponad sto (14,3% ze zbiorowości dziewcząt z roku 2000 uciekało z domu, większość z nich często. Był to dwukrotnie większy odsetek niż w przypadku tego typu zachowań deklarowanych przez ogół uczennic w badaniach typu self-report w ciągu ostatnich piętnastu lat⁶¹. Problem ten dotyczył 73 dziewcząt, które w dorosłości nie popełniały przestępstw (11,1%) i 32 (40%) skazanych w dorosłości.

Niewątpliwie w przeprowadzonych badaniach katamnestycznych znajduje potwierdzenie teza T. Moffit, że karalność w okresie dorosłości pozostaje w ścisłym związku z popełnianiem czynów zabronionych we wczesnym dzieciństwie. Spośród kobiet, które popełniły przestępstwa jako osoby dorosłe, 43,3% miała już wcześniejsze sprawy w sądzie dla nieletnich w czasie, gdy toczyła się sprawa z 2000 roku. W grupie dziewcząt później niekaranych takich przypadków było 17%. Niemal co czwarta późniejsza skazana (22,9%) w roku 2000 miała za sobą już popełniony inny osądzony czyn karalny (wśród nieskazanych było to 8%). Trzykrotnie więcej skazanych w dorosłości (12%) w porównaniu z grupą niekontynuującą działalności przestępczej (3,5%) miało też sprawę o demoralizację.

⁶¹ A. Kossowska, *Raport z realizacji projektu badawczego 2HO2A 01522 „Obraz przestępczości współczesnej młodzieży (badania typu self-report)*, Raport niepublikowany, w posiadaniu Zakładu Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN, s. 38 oraz A. Kossowska, J. Krawczyk, I. Rzeplińska, *Zachowania dewiacyjne młodzieży w Warszawie w 1993 r. (badania typu self-report)*, „Archiwum Kryminologii” 1995, tom XXI, s. 88.

Tabela 10. Wcześniejsze sprawy nieletnich w sądzie. Na podstawie wyników badań własnych⁶²

Wcześniejsze sprawy w sądzie rodzinnym	Cała zbiorowość dziewcząt z 2000 r.		Zbiorowość z 2000 r. nieskazane w okresie dorosłości		Zbiorowość z 2000 r. skazane w okresie dorosłości	
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	liczba	odsetek
nie miała żadnych spraw w sądzie	638	80,2	591	82,9	47	56,6
miała sprawę o demoralizację	26	3,3	18	2,5	8	9,6
miała sprawę o czyn karalny	60	7,5	43	6	17	20,5
miała sprawę opiekuńczą	52	6,5	44	6,2	8	9,6
miała sprawę o demoralizację i czyn karalny	6	0,7	5	0,7	1	1,2
miała sprawę o czyn karalny i sprawę opiekuńczą	10	1,1	9	1,3	1	1,2
miała sprawę o demoralizację i sprawę opiekuńczą	3	0,3	2	0,3	1	1,2

7. Zakończenie

Wyżej przedstawione badania potwierdzają znaczenie czynników ryzyka znanych od długiego czasu. Wyraźnie widać, że grupa dziewcząt skazanych w okresie dorosłości we wczesnej młodości miała zarówno gorsze warunki rodzinne (negatywna opinia o rodzicach i opiekunach), większe problemy szkolne (niemal 70% z nich uczyło się słabo i bardzo słabo bądź w ogóle porzuciły naukę), częściej uciekały z domu i miały sprawy w sądzie rodzinnym i dla nieletnich. W przypadku skazanych w dorosłości nie widać natomiast większej skłonności do wagarowania, co można łatwo wytłumaczyć tym, że spora część z nich w ogóle nie chodziła do szkoły.

Dziewczęta, które w dorosłym życiu kontynuowały działalność przestępczą, w okresie nieletniości popełniały także poważniejsze przestępstwa:

⁶² W tabeli nie uwzględniono braków danych.

szczególnie znaczące jest ich zaangażowanie w przestępstwo rozboju. Ponadto jeżeli chodzi o strukturę przestępstw agresywnych, znacznie rzadziej niż dziewczęta niekarane w dorosłości dopuszczały się czynu mniejszej wagi, jakim jest naruszenie nietykalności cielesnej. Nieco częściej także niż ich niekarane rówieśnice popełniały poważniejsze kradzieże.

Struktura przestępczości dziewcząt skazanych w okresie dorosłości w okresach ich nieletniości i dorosłości nie różni się w znaczący sposób. Dwie istotne różnice dotyczą przestępstw przeciwko mieniu: ze statystyki zniknęły drobne kradzieże do 250 złotych (co jest związane ze sposobem rejestrowania zdarzeń w KRK), a pojawiła się nowa istotna kategoria czynów, które nie występowały w okresie nieletniości: oszustwa i fałszerstwa.

Wyżej opisane badania mogą być kontynuowane w następnych latach w postaci przeprowadzenia analizy akt sądowych i wykonawczych kobiet, które zostały skazane za popełnienie przestępstw, a tym samym przyjrzenie się nie tylko ich karierom przestępczym, ale także sylwetce społecznej i rodzinnej.